

Καρτέσιος / Έλισάβετ
Ἐπιστολές πολιτικῆς φιλοσοφίας

Μετάφραση Γιώργου Φαράκλα,
ἀ' δημ. Πολίτης Δεκαπενθήμερος 31, 1997, σ. 30-34

1. Ἡ Έλισάβετ πρὸς τὸν Καρτέσιο

Χάγη, Ἰούλιος 1646

Κύριε Ντεκάρτ,

Ἐφ' ὅσον τὸ ταξίδι σας ἔχει ὀρισθεῖ γιὰ τὶς 3/13 τοῦ μηνὸς πρέπει νὰ σᾶς ὑπενθυμίσω τὴν ὑπόσχεσή σας νὰ ἐγκαταλείψετε τὴν τερπνὴ μοναξιά σας ὥστε νὰ μοῦ προσφέρετε τὴν εὐτυχία νὰ σᾶς δῶ προτοῦ ἢ ἀπομάκρυνσή μου ἀπὸ ἐδῶ μοῦ στερήσει αὐτὴ τὴν ἐλπίδα ἐπὶ ἕξι ἢ ἑπτὰ μῆνες, σύμφωνα μὲ τὴ μέγιστη προθεσμία πὺ ὄρισαν γιὰ τὴν ἀπουσία μου ἢ ἄδεια τῆς μητέρας μου τῆς Βασίλισσας, τοῦ Κυρίου ἀδελφοῦ μου καὶ τὸ αἶσθημα τῶν φίλων τοῦ οἴκου μας. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ προθεσμία θὰ μοῦ εἶναι ὑπερβολικὰ μεγάλη ἂν δὲν μοῦ ἐγγυηθεῖτε ὅτι κατὰ τὴ διάρκειά της δὲν θὰ διακόψετε τὴν ἀγαθοεργία σας νὰ μὲ καθιστᾶτε μέτοχο τῶν Στοχασμῶν σας διὰ τῶν ἐπιστολῶν σας, ἐφ' ὅσον, χωρὶς τὴ βοήθειά τους, τὸ ψῦχος τοῦ Βορρᾶ καὶ ἡ κοψιὰ τῶν ἀνθρώπων μὲ τοὺς ὁποίους θὰ ἔχω τὴν εὐκαιρία νὰ συζητῶ θὰ σβήσουν τὴ μικρὴ ἀκτίδα κοινοῦ νοῦ πὺ ἔχω ἀπὸ τὴ φύση καὶ τοῦ ὁποίου τὴ χρῆση ἀναγνωρίζω χάρις στὴ μέθοδό σας. Μοῦ ὑπόσχονται ὅτι στὴ Γερμανία θὰ ἔχω ἀρκετὴ σχολὴ καὶ ἡσυχία ὥστε νὰ μελετήσω αὐτὴ τὴ μέθοδο καὶ οἱ μεγαλύτεροι θησαυροὶ πὺ μεταφέρω ἐκεῖ, ἐκεῖνοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους εὐελπιστῶ ν' ἀντλήσω τὴ μέγιστη ἀπόλαυση, εἶναι τὰ γραπτὰ σας. Εὐχο-

μαι νὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ πάρω τὸ κείμενό σας γιὰ τὰ πάθη, μολο-
νότι δὲν ἐστάθη ἄρκετὸ γιὰ ν' ἀπαλύνει ὅσα εἶχε διεγείρει τὸ ἔσχα-
το πάθημά μας. Ἡ ἴασή του ἀπαιτοῦσε τὴν παρουσία σας, καθὼς
δὲν ἐπετεύχθη μὲ τὶς πρακτικὲς ἀρχές σας (maximes) μήτε ἀπὸ τὸν
λογισμό μου. Οἱ προετοιμασίες τοῦ ταξιδιοῦ μου καὶ οἱ ὑποθέσεις
τοῦ ἀδελφοῦ μου Φιλίππου, σὲ συνδυασμὸ μὲ μία τυπικὰ ἀπαιτού-
μενη ἐνασχόληση μὲ τὶς ἐπιθυμίες τῆς θείας μου, δὲν μοῦ ἐπέτρεψαν
μέχρι τοῦδε νὰ σᾶς ἐκφράσω τὴ δέουσα εὐγνωμοσύνη γιὰ τὴν ὠφέ-
λεια τῆς ἐν λόγῳ ἐπίσκεψης· σᾶς παρακαλῶ νὰ τὴ δεχθεῖτε τώρα ἀπὸ
Τὴν πολὺ πρόθυμη νὰ σᾶς ὑπηρετήσῃ φίλη σας,

Ἐλισάβετ.

Ἐπιθυμῶ νὰ στείλω τὴν παρούσα μὲ τὸν ἀγγελιοφόρο,
διότι ἡ ταχύτητα τῆς μεταφορᾶς της μοῦ εἶναι περισσότερο ἀνα-
γκαία, αὐτὴ τὴν ὥρα, ἀπὸ τὴν ἀσφάλειά της.

2. Ὁ Καρτέσιος πρὸς τὴν Ἐλισάβετ

Egmond, Σεπτέμβριος 1646

Κυρία,

Διάβασα τὸ βιβλίο γιὰ τὸ ὁποῖο ἡ Ἐπισημότητά σας μοῦ παρήγ-
γειλε νὰ τῆς γράψω τὴ γνώμη μου¹ καὶ ἠῦρα σ' αὐτὸ μερικὲς πρα-
κτικὲς ἀρχές (préceptes) οἱ ὁποῖες μοῦ φαίνονται πολὺ καλές, ὅπως
μεταξὺ ἄλλων στὸ δέκατο ἕνατο καὶ τὸ εἰκοστὸ κεφάλαιο ὅτι ἕνας
Ἐπισημότης πρέπει ν' ἀποφεύγει πάντοτε τὸ μίσος καὶ τὴν περιφρό-
νηση τῶν ὑπηκόων του καὶ ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ λαοῦ εἶναι καλύτερη
ἀπὸ τὰ φρούρια. Ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ πολλὲς ἄλλες πού μοῦ εἶναι
ἀδύνατον νὰ ἐπιδοκιμάσω. Καὶ νομίζω πὼς τὸ μεγαλύτερο σφάλμα
τοῦ Συγγραφέα εἶναι ὅτι δὲν διέκρινε ἐπαρκῶς τοὺς Ἐπισημότητες πού
ἀπέκτησαν ἕνα Κράτος μὲ δίκαιο τρόπο καὶ ἐκείνους πού τὸ σφε-
τερίσθηκαν μὲ παράνομα μέσα· καὶ ὅτι ἔδωσε σὲ ὅλους, γενικῶς, τὶς
κατάλληλες μόνο γιὰ τοὺς τελευταίους συμβουλές (préceptes). Διό-
τι, ὅπως ὅταν κτίζουμε ἕνα σπίτι τοῦ ὁποῖου τὰ θεμέλια εἶναι τόσο
κακὰ ὥστε δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ στηρίξουν ψηλοὺς καὶ παχεῖς τοί-
χους εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τοὺς κατασκευάσουμε ἀδύναμους

καὶ χαμηλούς, ἔτσι ὅσοι ἀρχικὰ πῆραν τὴν ἐξουσία μὲ ἐγκλήματα εἶναι κατὰ κανόνα ἀναγκασμένοι νὰ συνεχίσουν νὰ διαπράττουν ἐγκλήματα καὶ δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ παραμείνουν στὴ θέση τους ἂν ἤθελαν νὰ εἶναι ἐνάρετοι.

Τέτοιους Ἑγεμόνες ἔχει ὑπ' ὄψη του ὅταν φθάνει νὰ πεῖ, στὸ τρίτο κεφάλαιο, ὅτι δὲν μποροῦν ν' ἀποφύγουν τὸ μίσος μερικῶν καὶ ὅτι τοὺς εἶναι συχνὰ ὠφελιμότερο νὰ προβοῦν σὲ πολλές κακὲς πράξεις παρὰ σὲ λίγες ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ἐλαφρὲς προσβολὲς ἀρκοῦν γιὰ νὰ δοθεῖ ἡ βούληση γιὰ ἐκδίκηση ἐνῶ οἱ μεγάλες προσβολὲς ἀφαιροῦν τὴ δύναμη γιὰ ἐκδίκηση. Ἀκόμη, στὸ δέκατο πέμπτο κεφάλαιο, ὅτι ἂν θελήσουν νὰ εἶναι καλοὶ θὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴν καταστραφοῦν ἐν μέσω τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ κακῶν ποὺ ἀπαντοῦν σὲ κάθε μέρος. Καὶ στὸ δέκατο ἔνατο κεφάλαιο, ὅτι οἱ καλὲς πράξεις μποροῦν νὰ ἐπισύρουν τὸ μίσος ὅσο καὶ οἱ κακὲς.

Θεμέλια ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζει τυραννικότατες ἀρχὲς (préceptes), ὅπως ὅταν θέλει νὰ ἐρειπώνει κανεὶς μία ὀλόκληρη χώρα ὥστε νὰ παραμείνει κύριός της· νὰ διαπράττονται μεγάλες ὠμότητες ὑπὸ τὴν προϋπόθεση νὰ γίνονται σύντομα καὶ ὅλες μαζί· νὰ ἐπιδιώκει κανεὶς νὰ φαίνεται καλὸς ἀλλὰ νὰ μὴν εἶναι στ' ἀλήθεια καλός· νὰ μὴν τηρεῖ κανεὶς τὸν λόγο του παρὰ ὅσο αὐτὸς τοῦ εἶναι χρήσιμος· ν' ἀποκρύπτει, νὰ προδίδει· καὶ τέλος, γιὰ νὰ ἄρχει κανεὶς, ν' ἀπεκδύεται κάθε ἀνθρώπινο χαρακτήρα καὶ νὰ γίνεται τὸ ἀγριότερο τῶν ζώων.

Ἀλλὰ εἶναι ἓνα κάκιστο θέμα γιὰ τὴ συγγραφή βιβλίων τὸ ἐγχείρημα νὰ δοθοῦν παρόμοιες συμβουλὲς (préceptes), οἱ ὁποῖες, ἐν τέλει, δὲν εἶναι ἱκανὲς νὰ διασφαλίσουν ἐκείνους στοὺς ὁποίους δίδονται· διότι, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, αὐτοὶ δὲν μποροῦν νὰ φυλαχθοῦν ἀπὸ τὸν πρῶτο ποὺ θὰ θελήσει νὰ περιφρονήσει τὴ ζωὴ του προκειμένου νὰ τοὺς ἐκδικηθεῖ. Ἐνῶ, γιὰ νὰ ἐκπαιδευθεῖ ἓνας καλὸς Ἑγεμόνας, μολονότι ἔχει ἀποκτήσει ἓνα Κράτος ἐσχάτως, μοῦ φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ τοῦ προταθοῦν ὀλωσδιόλου ἀντίθετες ἀρχὲς (maximes) καὶ νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι τὰ μέσα ποὺ χρησιμοποίησε γιὰ νὰ ἔλθει στὴν ἐξουσία ὑπῆρξαν δίκαια· ὅπως ὄντως πιστεύω ὅτι εἶναι σχεδὸν ὅλα, ὅταν οἱ Ἑγεμόνες ποὺ τὰ ἐφαρμόζουν τὰ ἐκτιμοῦν δίκαια· διότι ἡ δικαιοσύνη μεταξὺ τῶν Ἀρχόντων (Souverains) ἔχει ἄλλα ὅρια παρὰ μεταξὺ τῶν ἰδιωτῶν καὶ φαίνεται ὅτι σ' αὐτὲς

τις περιπτώσεις ὁ Θεὸς δίνει τὸ δίκαιο σ' ὅσους δίνει τὴ δύναμη. Ἄλλὰ καὶ οἱ δικαιότερες πράξεις γίνονται ἄδικες ὅταν ἐκεῖνοι ποὺ τὶς ἐκτελοῦν τὶς θεωροῦν (les pensent) ἄδικες.

Πρέπει ἀκόμη νὰ διακρίνονται οἱ ὑπήκοοι, οἱ φίλοι ἢ σύμμαχοι καὶ οἱ ἐχθροί. Διότι, σχετικὰ μὲ τοὺς τελευταίους, ἔχει κανεὶς τὴν οἰονεὶ ἄδεια νὰ πράξει τὸ ὅτιδήποτε, ἀρκεῖ αὐτὸ νὰ ὠφελεῖ τὸν ἴδιο ἢ τοὺς ὑποτελεῖς του· καὶ δὲν ἀποδοκιμάζω σ' αὐτὴ τὴν περίσταση τὴ σύζευξη τῆς ἀλεποῦς καὶ τοῦ λέοντος καὶ τὴν προσθήκη τοῦ τεχνάσματος στὴ δύναμη. Ἀκόμη, ὑπὸ τὸ ὄνομα «ἐχθρὸς» συγκαταλέγω ὅσους δὲν εἶναι φίλοι ἢ σύμμαχοι, ἐφ' ὅσον ἔχει κανεὶς τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς κάμει πόλεμο ὅταν αὐτὸ τὸν συμφέρει καὶ ἐφ' ὅσον, ὅταν ἀρχίζουν νὰ γεννοῦν ὑποψίες καὶ φόβους, εὐλόγως δὲν τοὺς ἐμπιστεύεται. Ὅμως ἐξαιρῶ ἓνα εἶδος ἀπάτης, τὸ ὁποῖο εἶναι τόσον εὐθέως ἐνάντιο πρὸς τὴν κοινωνία, ὥστε δὲν πιστεύω ὅτι εἶναι ποτὲ ἐπιτρεπτὸ νὰ χρησιμοποιεῖται, καίτοι ὁ ἐν προκειμένῳ Συγγραφέας τὸ ἐπιδοκιμάζει σὲ διάφορα σημεῖα καὶ μολονότι ἐφαρμόζεται πάρα πολύ: Τὸ νὰ προσποιεῖται κανεὶς ὅτι εἶναι φίλος ἐκείνων ποὺ θέλει νὰ καταστρέψει, οὕτως ὥστε νὰ τοὺς πλήξει ἐξ ἀπροόπτου. Ἡ φιλία εἶναι κάτι πολὺ ἱερὸ γιὰ νὰ τὴν καταχρᾶται κανεὶς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο καὶ ὅποιος σταθεῖ ἱκανὸς νὰ προσποιηθεῖ ὅτι ἀγαπᾷ κάποιον, προκειμένου νὰ τὸν προδώσει, ἀξίζει ὅσοι τυχὸν θελήσει ν' ἀγαπήσει ἀληθινὰ στὴ συνέχεια νὰ μὴν πιστεύουν στὴν ἀγάπη του καὶ νὰ τὸν μισοῦν.

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς συμμάχους, ἓνας Ἡγεμόνας πρέπει νὰ τηρεῖ αὐστηρὰ τὸν λόγο ποὺ τοὺς ἔχει δώσει, ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὸ τοῦ εἶναι ἐπιζήμιον· διότι ἡ ζημία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερβαίνει τὴν ὠφέλεια ποὺ τοῦ προσφέρει ἢ φήμη ὅτι δὲν λείπει νὰ ἐκπληρώνει τὶς ὑποσχέσεις του· καὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀποκτήσει τούτην τὴ φήμη παρὰ σὲ τέτοιες εὐκαιρίες ποὺ συνεπάγονται κάποια δική του ἀπώλεια· ὅμως στὶς περιπτώσεις ποὺ θὰ τὸν κατέστρεφαν ὀλοσχερῶς τὸ δίκαιο τῶν Ἐθνῶν τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴν ὑπόσχεσή του. Ὁφείλει ἐπίσης νὰ μὴν ὑπόσχεται παρὰ μὲ μεγάλη περίσκεψη, ὥστε νὰ μπορεῖ πάντοτε νὰ κρατᾷ τὸν λόγο του. Καὶ μολονότι εἶναι καλὸ νὰ ἔχει κανεὶς φιλικὲς σχέσεις μὲ τὴν πλειονότητα τῶν γειτόνων του, ὡστόσο πιστεύω ὅτι τὸ καλύτερο εἶναι νὰ μὴ συνάπτει στενὲς συμμαχίες παρὰ μὲ τοὺς λιγότερο ἰσχυροὺς. Διότι, ὅσο καὶ ἂν ὁ

ἴδιος προτίθεται νὰ τηρεῖ πιστὰ τὴν ὑποχρέωσή του, δὲν πρέπει ν' ἀναμένει τὸ ἴδιο ἀπὸ μέρους τῶν ἄλλων ἀλλὰ νὰ ὑπολογίζει ὅτι θὰ προδοθεῖ ἀπὸ αὐτοὺς ὅποτε θὰ τοὺς εἶναι ἐπωφελές· οἱ δὲ ἰσχυρότεροι μποροῦν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴν προδοσίαν, ὅταν τὸ θελήσουν, ἀλλ' ὄχι οἱ λιγότερο ἰσχυροί.

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ὑπηκόους, ὑπάρχουν δύο εἰδῶν, ἤτοι οἱ μεγάλοι καὶ ὁ λαός. Ὑπὸ τὸ ὄνομα «μεγάλοι» ἐννοῶ ὅσους δύνανται νὰ σχηματίσουν παρατάξεις κατὰ τοῦ Ἡγεμόνα, τῶν ὁποίων ἡ πίστις πρέπει νὰ τοῦ εἶναι πλήρως ἐξασφαλισμένη· ἢ, ἂν δὲν τοῦ εἶναι, ὅλοι οἱ πολιτικοὶ συμφωνοῦν ὅτι ὁ Ἡγεμόνας πρέπει νὰ ἀφιερωθεῖ στὸ ἔργο τοῦ ὑποβιβασμοῦ τους καὶ ὅτι ἐφ' ὅσον αὐτοὶ εἶναι ἐπιρρεπεῖς στὸ νὰ διαταράσσουν τὸ Κράτος δὲν πρέπει νὰ τοὺς θεωρεῖ παρὰ ὡς ἐχθρούς. Ἀλλὰ ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους ὑπηκόους του πρέπει κυρίως ν' ἀποφεύγει τὸ μίσος καὶ τὴν περιφρόνησίν τους· κάτι ποὺ τοῦ εἶναι πάντοτε ἐφικτό, πιστεύω, ἐφ' ὅσον θὰ τηρεῖ ἐπακριδῶς τὴν δικαιοσύνην μὲ τὸν δικόν τους τρόπο (δηλαδή σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους στοὺς ὁποίους εἶναι συνηθισμένοι) χωρὶς νὰ τιμωρεῖ μὲ ὑπερβολικὴ ἀυστηρότητα μήτε νὰ δίνει χάρη μὲ ὑπερβολικὴ ἐπιείκεια, καὶ ἐφ' ὅσον δὲν θὰ ἐπαφίεται ἐξ ὀλοκλήρου στοὺς Ὑπουργούς του ἀλλὰ, ἐπιφορτίζοντάς τους μόνο μὲ τίς πλέον μισητὰς καταδίκες, θὰ καταμαρτυρεῖ ὅτι ἡ φροντίδα γιὰ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα ἀνήκει στὸν ἴδιον· ἐπίσης ἐφ' ὅσον θὰ μένει ἀρκετὰ προσηλωμένος στὸ κύρος τοῦ ἀξιωματός του (dignité) ὥστε νὰ μὴν ἀπεμπολεῖ καμμία ἀπὸ τίς τιμὰς καὶ τὰ σημεῖα ὑποταγῆς ποὺ ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι ὀφείλονται στὸν Ἡγεμόνα, ἀλλὰ οὔτε ν' ἀπαιτεῖ περισσότερες, καὶ ἐφ' ὅσον δὲν θ' ἀφήνει νὰ φανοῦν δημοσίως παρὰ μόνον οἱ πλέον σοβαρὰς πράξεις του, ἢ ὅσες εἶναι ἱκανὲς νὰ ἐπιδοκιμαστοῦν ἀπὸ ὅλους, ἐνῶ θ' ἀφήνει νὰ ἐπιδοθεῖ στίς ἀπολαύσεις του κατ' ἰδίαν, χωρὶς αὐτὲς νὰ ζημιώνουν ποτὲ κανέναν· καὶ τέλος ἐφ' ὅσον θὰ ἐμμένει ἀμετακίνητος καὶ ἀλύγιστος, ὄχι σ' ὅτι σχεδιάζει ἀρχικὰ μέσα του, διότι, ἀφοῦ μάλιστα δὲν μπορεῖ ὁ ἴδιος νὰ ἔχει πλήρη ἔποψη τῶν πραγμάτων, πρέπει κατ' ἀνάγκη νὰ συμβουλευέται ἄλλους καὶ ν' ἀκούει τίς αἰτιολογήσεις πολλῶν προτοῦ καταλήξει σὲ μία ἀπόφαση· ἀλλ' ἐφ' ὅσον εἶναι ἀλύγιστος σὲ ὅσα ἔχει δηλώσει ὅτι ἀποφάσισε, ἀκόμη καὶ ἂν τοῦ εἶναι ἐπιζήμια· διότι ἡ ζημία τους δύσκολα φθάνει τὴ βλάβη ποὺ θὰ ἐπέσυρε ἡ φήμη τοῦ ἀσόδαρου καὶ ἀσταθοῦς.

Ἔτσι, ἀποδοκιμάζω τὴν ἀρχὴν (précepte) τοῦ δεκάτου πέμπτου κεφαλαίου, ὅτι ὁ κόσμος ὄντας πολὺ διεφθαρμένος εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴν καταστραφεῖ κάποιος πού θὰ ἤθελε νὰ εἶναι πάντοτε καλός, καὶ ὅτι ἓνας Ἡγεμόνας, γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν ἐξουσία, ὀφείλει νὰ μάθει νὰ εἶναι κακός, ὅταν τὸ ἀπαιτεῖ ἡ περίστασις· ἐκτὸς ἴσως ἂν, λέγοντας «καλός», ἐννοεῖ ἓναν ἄνθρωπο προληπτικὸ καὶ «ἀγαθὸ» (simple), πού δὲν τολμᾷ νὰ δώσει μάχη τὸ Σάββατο, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ συνείδησις ἀδυνατεῖ νὰ ἡσυχάσει ὅσο δὲν ἔχει ἀλλάξει τὴ θρησκεία [τὰ ἤθη] τοῦ λαοῦ του. Ὅμως, θεωρώντας ὅτι καλὸς ἄνθρωπος εἶναι ἐκεῖνος πού πράττει ὅ,τι τοῦ ὑπαγορεύει ὁ ἀληθινὸς λόγος, εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ βέλτιστον εἶναι νὰ ἐπιδιώκουμε νὰ εἴμαστε πάντοτε καλοί.

Ἐπίσης δὲν πιστεύω τὰ τοῦ δεκάτου ἐνάτου κεφαλαίου, ὅτι ἐνδέχεται νὰ μισηθεῖ κανεὶς ἐξ ἴσου γιὰ τὶς καλὰς ὅσο γιὰ τὶς κακὰς πράξεις, εἰ μὴ ἐφ' ὅσον ὁ φθόνος εἶναι ἓνα εἶδος μίσους· ἀλλὰ ὁ Συγγραφέας δὲν ἐννοεῖ αὐτό. Καὶ οἱ Ἡγεμόνες δὲν συνηθίζουν νὰ φθονοῦνται ἀπὸ τοὺς πολλοὺς τῶν ὑπηκόων τους· φθονοῦνται μόνον ἀπὸ τοὺς μεγάλους, ἢ ἀπὸ τοὺς γείτονές τους, οἱ ὁποῖοι συγχρόνως φοβοῦνται τὶς ἀρετὰς πού ζηλεύουν· γι' αὐτὸ καὶ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ μὴν ἐκτελοῦμε μία καλὴ πράξις προκειμένου ν' ἀποφύγουμε αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὸ μίσος· καὶ δὲν ὑπάρχει κανένα μίσος ἱκανὸ νὰ βλάψει τοὺς ἡγεμόνες πάρεξ τὸ προερχόμενο ἀπὸ τὴν ἀδικία ἢ τὴν ὑπεροψία πού ὁ λαὸς κρίνει ὅτι ἐνυπάρχει σ' αὐτούς. Διότι διαπιστώνουμε πὼς ἀκόμη καὶ οἱ καταδικασμένοι εἰς θάνατον δὲν συνηθίζουν νὰ μισοῦν τοὺς δικαστὰς τους ὅταν θεωροῦν ὅτι ἀξίζουν τὴν ποινὴ· καὶ ὁ ἀναξιοπαθῶν ἀκόμη ὑπομένει καρτερικὰ τὰ παθήματά του, ὅταν φρονεῖ πὼς ὁ ὑπεύθυνος γι' αὐτὰ Ἡγεμόνας εἶναι κατὰ τινα τρόπον ὑποχρεωμένος νὰ τὰ ἐπιβάλλει καὶ ὅτι τὸ γεγονὸς τὸν δυσαραστεῖ· ἐπειδὴ ἐκτιμοῦμε ὅτι εἶναι δίκαιο νὰ προτιμᾷ τὴ δημόσια ὠφέλεια παρὰ τῶν ἰδιωτῶν. Ὑπάρχει δυσκολία μόνον ὅταν εἶναι κανεὶς ὑποχρεωμένος νὰ ἱκανοποιεῖ δύο παρατάξεις οἱ ὁποῖες κρίνουν διαφορετικὰ τί εἶναι δίκαιο, ὅπως ὅταν οἱ Ρωμαῖοι Αὐτοκράτορες εἶχαν νὰ εὐαρεστήσουν τοὺς Πολίτες καὶ τοὺς Στρατιῶτες· μία περίπτωσις στὴν ὁποία εἶναι λογικὸ νὰ παραχωρεῖται κάτι στοὺς μὲν καὶ στοὺς δέ, καθὼς δὲν πρέπει νὰ ἐπιχειροῦμε νὰ λογικεύσουμε ἐφ' ἅπαξ ὅσους δὲν εἶναι συνηθισμένοι νὰ

ὑπακούουν στὸν λόγο· παρὰ πρέπει νὰ ἐπιδιώκουμε νὰ τοὺς τὸν καταστήσουμε ἀντιληπτὸ βαθμηδόν, εἴτε μέσω δημοσίων κειμένων, εἴτε διὰ φωνῆς Ἱεροκηρύκων, εἴτε μ' ἄλλα μέσα. Γιατὶ τελικὰ ὁ λαὸς ὑπομένει ὅτιδῆποτε τὸν πείσει κανεὶς πὼς εἶναι δίκαιο καὶ ἀγανακτᾶ μὲ ὅ,τι φαντάζεται πὼς εἶναι ἄδικο· καὶ ἡ ὑπεροψία τῶν Ἱγεμόνων, δηλαδή ὁ σφετερισμὸς τοῦ κάποιου ἀξιώματος, ὀρισμένων δικαιωμάτων ἢ τιμῶν ποὺ ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι δὲν τοὺς ἀνήκουν, τοῦ εἶναι μισητὴ ἐπειδὴ τὴν θεωρεῖ ὡς ἓνα εἶδος ἀδικίας.

Εἰδάλλως ἐπίσης δὲν ἀσπάζομαι τὴ γνώμη αὐτοῦ τοῦ Συγγραφέα σ' αὐτὸ ποὺ λέει στὸν Πρόλογό του, ὅτι, ὅπως πρέπει νὰ εἶσαι στὴν κοιλάδα γιὰ νὰ ἰδεῖς καλύτερα τὸ σχῆμα τῶν βουνῶν, ὁποῖος θέλει νὰ σχεδιάσει ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι ἰδιώτης τὴν τάξη (condition) γιὰ νὰ γνωρίζει καλὰ τὸ λειτούργημα ἑνὸς Ἱγεμόνα. Διότι τὸ σχέδιο ἀναπαριστᾶ μόνον ὅσα φαίνονται ἀπὸ μακριά· ἀλλὰ τὰ κύρια κίνητρα τῶν πράξεων τῶν Ἱγεμόνων εἶναι συχνὰ τόσο ἰδιαίτερες περιστάσεις, ὥστε ἂν κάποιος δὲν εἶναι ἡγεμόνας ὁ ἴδιος, ἢ δὲν ἔχει μετάσχει πολὺ καιρὸ στὰ μυστικά τῶν Ἱγεμόνων, εἶναι ἀδύναμος νὰ τὰ φαντασθεῖ.

Γι' αὐτὸ καὶ θὰ ἤμουν ἄξιος χλευασμοῦ ἂν διατεινόμουν ὅτι εἶμαι σὲ θέση νὰ διδάξω κάτι στὴν Ἐπισημοσύνη σας σ' αὐτὸ τὸ θέμα· ἔτσι δὲν ἀποσκοπῶ κάτι τέτοιο, ἀλλὰ μόνον οἱ ἐπιστολές μου νὰ τῆς προσφέρουν μιᾶς λογῆς διασκέδαση διαφορετικὴ ἐκείνων ποὺ εἰκάζω ὅτι ἀπολαμβάνει στὸ ταξίδι τῆς, τὸ ὁποῖο τῆς εὐχομαι τελείως εὐτυχές, ὅπως ἀναμφιβόλως θὰ εἶναι, ἂν ἡ Ἐπισημοσύνη σας ἀποφασίσει νὰ ἐφαρμόζει τὶς ἀρχές (maximes) ποὺ διδάσκουν ὅτι ἡ μακαριότητα τοῦ καθενὸς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καὶ ὅτι ὀφείλει κανεὶς νὰ παραμένει ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπικράτεια τῆς Τύχης, ἀρκετὰ ὥστε, χωρὶς νὰ χάνει τὶς εὐκαιρίες ν' ἀρπάξει τὰ ὀφέλη ποὺ αὐτὴ τυχὸν προσφέρει, νὰ μὴ λογίζεται δυστυχισμένος ὅταν ἡ ἴδια τὰ ἀρνεῖται καί, ἐφ' ὅσον ὅλες οἱ ὑποθέσεις τοῦ κόσμου περιέχουν πλήθη λόγων ὑπὲρ καὶ κατὰ, ὅτι πρέπει νὰ ἐξετάζονται κυρίως ὅσοι λόγοι συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀποδοχῆς ὧν διαπιστώνουμε ὅτι συμβαίνουν. Κατ' ἐξοχὴν ἀναπότρεπτες ἐκτιμῶ τὶς ἀρρώστιες τοῦ σώματος, ἀπὸ τὶς ὁποῖες προσεύχομαι τὸν Θεὸ νὰ σᾶς φυλάσσει, καὶ εἶμαι, μ' ὅλην τὴν προσήλωσιν τῆς ὁποίας εἶμαι ἱκανός, κ.λπ.

3. Ἡ Ἐλισάβετ πρὸς τὸν Καρτέσιο

Βερολίνο, 19 Ὀκτωβρίου 1646

Κύριε Ντεκάρτ,

Ὅρθῶς φρονεῖτε πῶς ἡ διασκέδαση πού μου προσφέρουν οἱ ἐπιστολές σας διαφέρει ἀπὸ ἐκείνη πού μου ἔδωσε τὸ ταξίδι, μιᾶς καὶ ἡ πρώτη μου προσφέρει μίαν ἱκανοποίηση μεγαλύτερου μεγέθους καὶ διάρκειας· μολονότι στὸ συγκεκριμένο ταξίδι βρῆκα ὅλη τὴν ἱκανοποίηση πού εἶναι ἱκανές νὰ μου προσφέρουν ἡ ἀγάπη καὶ ἡ τρυφερότητα τῶν οἰκείων μου θεωρῶ τις τελευταῖες εὐμετάβλητα μεγέθη, ἐνῶ οἱ ἀλήθειες πού μου διδάσκουν τὰ γράμματά σας ἀφήνουν στὸν νοῦ μου ἐντυπώσεις, οἱ ὁποῖες θὰ συμβάλλουν ἐς αἰεὶ στὴν εὐχαρίστηση τοῦ βίου μου.

Λυποῦμαι ἐξαιρετικὰ διότι δὲν ἔφερα διὰ τῆς χερσαίας ὁδοῦ τὸ βιβλίο πού μπήκατε στὸν κόπο νὰ ἐξετάσετε γιὰ νὰ μου μεταφέρετε τὴν ἀντίδρασή σας, καθὼς ἐπέισθην ὅτι ἡ ἀποσκευὴ πού θὰ ἔστελνα διὰ θαλάσσης στὸ Ἀμβούργο θὰ ἦταν ἐδῶ νωρίτερα ἀπὸ μᾶς, καὶ δὲν ἔχει φθάσει ἀκόμη, ἐνῶ ἔχουμε ἤδη ἔρθει ἀπὸ τις 7/17 Σεπτεμβρίου. Ἐτσι δὲν μπορῶ ν' ἀνασυστήσω τις ἀρχές (maximes) αὐτοῦ τοῦ συγγραφέα παρὰ μόνο στὸν βαθμὸ πού μου τὸ ἐπιτρέπει ἡ κάκιση μνήμη μου ὅσον ἀφορᾷ ἓνα βιβλίο τὸ ὁποῖο δὲν ἔχω κοιτάξει ἐδῶ καὶ ἕξι χρόνια. Ὅμως ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἐπιδοκίμαζα τότε ὀρισμένες, ὅχι ἐπειδὴ ἦσαν καλές αὐτές τοῦτες ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι λιγότερο ἐπιβλαβεῖς ἀπὸ αὐτές πού χρησιμοποιεῖ πλῆθος γνωστῶν μου μὴ φρόνιμων φιλόδοξων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπιζητοῦν παρὰ τὴν ταραχὴ καὶ ἀφήνουν τὰ ὑπόλοιπα στὴν τύχη· ἐνῶ οἱ πρακτικὲς ἀρχές (maximes) αὐτοῦ τοῦ συγγραφέα προσανατολίζονται ὅλες πρὸς τὴν ἐγκαθίδρυση μίας ἐξουσίας (établissement).

Μου φαίνεται ἐπίσης ὅτι, προκειμένου νὰ διδάξει πῶς κυβερνᾶται ἓνα Κράτος, ὁ συγγραφέας ἐπέλεξε τὸ πλέον δυσκυβέρνητο, ὅπου ὁ ἡγεμόνας εἶναι ἓνας νέος σφετεριστής, τουλάχιστον σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦ λαοῦ· καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ τυχὸν δική του γνώμη σχετικὰ μὲ τὸ δίκαιον τοῦ ἐγχειρήματός του ἴσως ἐξυπηρετήσῃ τὸν ἐφησυχασμὸ τῆς συνείδησής του, ἀλλ' ὅχι τῶν ὑποθέσεών του, ὅταν οἱ νόμοι ἐναντιώνονται στὴν ἐξουσία του, ὅταν οἱ μεγάλοι τὴν ὑπονομεύουν καὶ ὅταν ὁ λαὸς τὴν καταριέται. Καὶ ὅταν τὸ

Κράτος τελεί ὑπ' αὐτὲς τὶς συνθήκες οἱ μεγάλες βιαιοπραγίες βλάπτουν λιγότερο ἀπὸ τὶς μικρές, διότι οἱ δεύτερες εἶναι προσβλητικὲς ὅπως καὶ οἱ πρῶτες καὶ δίνουν ἀφορμὴ σ' ἕναν μακρὸν πόλεμον· οἱ πρῶτες ἀφαιροῦν τὸ θάρρος καὶ τὰ μέσα ἀπὸ τοὺς μεγάλους ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ἐπιχειρήσουν αὐτὸν τὸν πόλεμον. Ὅμοίως, ὅταν οἱ βιαιοότητες γίνονται σύντομα καὶ ὅλες μαζί, προκαλοῦν μᾶλλον ἐκπληξη παρὰ θυμό, καὶ ἐπιπλέον εἶναι γιὰ τὸν λαὸν πιὸ ὑποφερτὲς ἀπὸ τὴ μακρὰ σειρὰ βασάνων ποὺ φέρνουν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι.

Μοῦ φαίνεται ὅτι προσθέτει, ἢ ὅτι διδάσκει, μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀνιψιοῦ τοῦ πάπα Ἀλεξάνδρου² τὸν ὁποῖο προτάσσει ὡς ἕναν τέλειο πολιτικό, πὼς ὁ Ἡγεμόνας ὀφείλει νὰ χρησιμοποιεῖ γιὰ τοῦτες τὶς μεγάλες ὀμότητες ἕναν Ὑπουργό, τὸν ὁποῖο θὰ μπορέσει μετὰ νὰ θυσιάσει στὸ μίσος τοῦ λαοῦ καί, μολονότι φαίνεται ἄδικο γιὰ ἕναν Ἡγεμόνα νὰ στείλει στὸν θάνατον ἕναν ἄνθρωπον ποὺ θὰ τοῦ ἔχει ὑπακούσει, θεωρῶ ὅτι ἄτομα τόσο βάρβαρα καὶ ἐκφυλισμένα, προτιθέμενα νὰ ἐκτελέσουν χρέη δημίου γιὰ ἕναν ὀλόκληρον λαόν, ὅποιος καὶ ἂν εἶναι ὁ λόγος, δὲν εἶναι ἄξιοι μίας καλύτερης μεταχείρισης· καὶ ὅσο γιὰ μένα θὰ προτιμοῦσα τὴν κατάστασιν τοῦ φτωχότερου ἀγρότη τῆς Ὀλλανδίας ἀπὸ τὴ θέσιν τοῦ Ὑπουργοῦ ποὺ θὰ ἤθελε νὰ ὑπακούσει σὲ παρόμοιες διαταγὰς ἢ τοῦ Ἡγεμόνα ποὺ θὰ ἦταν ἀναγκασμένος νὰ τὶς δώσει.

Ὅταν ὁ ἴδιος συγγραφέας μιλά γιὰ τοὺς συμμάχους ὑποθέτει ὁμοίως ὅτι εἶναι ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ κακοὶ καὶ ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν φθάσει σὲ μίαν τέτοια ἀκρότητα, ποὺ πρέπει νὰ καταστραφεῖ μίαν ὀλόκληρον πολιτείαν ἢ νὰ μὴν τηρηθεῖ ὁ λόγος, ὁ ὁποῖος δόθηκε σ' ἐκείνους ποὺ τὸν κρατοῦν μόνον ὅσο τοὺς εἶναι ὠφέλιμος.

Ὅμως, ἂν καὶ ἔχει ἄδικο ὅταν μετατρέπει σὲ γενικὲς ἀρχὰς κάτι ποὺ δὲν πρέπει νὰ ἐφαρμόζεται παρὰ σὲ ἐλάχιστες εὐκαιρίες, αὐτὸ τὸ ἁμάρτημα τοῦ εἶναι κοινὸ μ' ὅλους σχεδὸν τοὺς Πατέρες καὶ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους, οἱ ὁποῖοι κάμνουν τὸ ἴδιον· καὶ τοῦτο νομίζω ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀπόλαυσιν ποὺ τοὺς παρέχει ἢ ἐκφορὰ παραδοξολογιῶν, τὶς ὁποῖες ἔχουν ὑστερα τὴ δυνατότητα νὰ ἐξηγήσουν στοὺς μαθητὰς τους. Ὅταν αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος λέγει ἐδῶ ὅτι κανεὶς καταστρέφεται ἂν θέλει νὰ εἶναι πάντοτε καλός, πιστεύω πὼς δὲν ἐννοεῖ ὅτι, γιὰ νὰ εἶναι κανεὶς καλός, πρέπει ν' ἀκολουθεῖ τοὺς νόμους τῆς προκατάληψης, ἀλλὰ ἐκεῖνον τὸν κοινὸ νόμον, σύμ-

φωνα μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ κάμνω στὸν καθένα ὅ,τι θὰ ἤθελα νὰ μοῦ ἔχουν κάμει, κάτι ποῦ οἱ ἡγεμόνες δὲν μποροῦν σχεδὸν ποτὲ νὰ τηρήσουν ἀπέναντι σ' ἓναν ἰδιώτη ἐκ τῶν ὑπηκόων τους, τὸν ὁποῖο πρέπει κανεὶς νὰ καταστρέφει ὅποτεδῆποτε αὐτὸ ἀπαιτεῖται ἀπὸ τὴ δημόσια ὠφέλεια. Καὶ ἐφ' ὅσον πρὶν ἀπὸ σᾶς κανεὶς δὲν ἔλεγε ὅτι ἡ ἀρετὴ συνίσταται μόνο στὸ νὰ ἀκολουθοῦμε τὸν ὀρθὸ λόγον, ἀλλὰ τῆς ὑπαγόρευαν ὀρισμένους ἰδιαίτερους νόμους ἢ κανόνες, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσει ὅτι ἔλειψαν νὰ δώσουν ἓναν καλὸ ὀρισμὸ τῆς.

Θεωρῶ ὅτι ὁ κανόνας ποῦ παρατηρεῖτε στὸν πρόλογό του εἶναι ψευδής, ἐπειδὴ ἐκεῖνος δὲν εἶχε γνωρίσει ἓνα ἄτομο διορατικὸ σ' ὅ,τι ἐξετάζει, ὅπως εἴσθε ἐσεῖς, τὸ ὁποῖο συνεπῶς, ἐνῶ ἰδιωτεύει καὶ εἶναι ἀποσυρμένο ἔξω ἀπὸ τὴν περιπλοκὴ τοῦ κόσμου, εἶναι ὥσπότεσο ἱκανὸ νὰ διδάσκει στοὺς ἡγεμόνες πῶς ὀφείλουν νὰ κυβερνοῦν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ὅσα γράφετε σχετικὰ.

Ἐγὼ δέ, ἡ ὁποία ἔχω μόνο τὸν τίτλο τοῦ ἡγεμόνα, σπουδάζω μόνο τὴ χρῆση τοῦ κανόνα ποῦ ἀναφέρετε στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς σας, ἐπιδιώκοντας νὰ μοῦ καθιστῶ τὰ παρόντα ὅσο περισσότερο εὐχάριστα μπορῶ. Ἐδῶ δὲν ἀντιμετωπίζω πολλὰ κωλύματα σ' αὐτό, εὐρισκόμενη σ' ἓνα σπίτι ὅπου μ' ἔχουν ἀγαπήσει ἀπὸ τὴν παιδική μου ἡλικία καὶ στὸ ὁποῖο οἱ πάντες συνωμοτοῦν γιὰ νὰ μὲ περιποιηθοῦν. Ἄν καὶ αὐτοὶ μ' ἀποτρέπουν ἐνίοτε ἀπὸ ὠφελιμότερες ἀσχολίες, ἀντέχω εὐκόλως αὐτὴ τὴν ἐνόχληση χάρις στὴν εὐχαρίστηση ποῦ προσφέρει ἡ ἀγάπη τῶν οἰκείων. Ἰδού, Κύριε, ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν εὐκαίρησα νωρίτερα νὰ σᾶς ἀναφέρω τὴν εὐτυχὴ ὀλοκλήρωση τοῦ ταξιδιοῦ μας, τὸ πῶς διεκπεραιώθηκε δίχως καμμία ἐνόχληση μὲ τὴν ταχύτητα ποῦ σᾶς εἶπα προηγουμένως, καὶ τὴ θαυματουργὸ κρήνη γιὰ τὴν ὁποία μοῦ κάματε λόγο στὴ Χάγη.

Ἡμουν σὲ ἀπόσταση μικρότερη τῆς μίας λεύγας ἀπὸ αὐτήν, στὸ Cheunigen, ὅπου συναντήσαμε ὅλη τὴν ἐκεῖ οἰκογένεια τὴν ὥρα ποῦ ἐπέστρεφε ἀπὸ τὴν κρήνη. Ὁ Κύριος Ἐκλέκτορας ἤθελε νὰ μὲ ὀδηγήσει σ' αὐτήν γιὰ νὰ τὴ δῶ· ἀλλὰ ἐφ' ὅσον τὸ ὑπόλοιπο τῆς συντροφιάς μας προέκρινε μιὰν ἄλλη διασκέδαση δὲν τόλμησα νὰ διαφωνήσω καὶ ἀρκέσθηκα στὸ νὰ δῶ καὶ νὰ γευθῶ τὸ νερό τῆς, τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν διάφορες πηγές διαφόρων γεύσεων· πλὴν χρησιμοποιοῦνται κυρίως μόνο δύο, τὸ ἓνα τους εἶναι καθαρὸ, ἄλμυρὸ, καὶ ἓνα ἰσχυρὸ καθαρτικὸ· τὸ ἄλλο, ἔλαφρῶς ὑπόλευκο, ἔχει μιὰ γεύση σὰν

νερό αναμεμιγμένο με γάλα και, όπως λένε, είναι δροσιστικό. Γίνεται λόγος για ένα πλήθος θαυματουργών ιάσεων που γίνονται χάρη σ' αυτές αλλά δεν κατόρθωσα ν' ακούσω μία περίπτωση από κανένα αξιόπιστο πρόσωπο. Λένε βέβαια ότι το μέρος είναι γεμάτο φτωχούς οί όποιοι ανακοινώνουν ότι γεννήθηκαν κουφοί, τυφλοί, κουτσοί ή καμπούρηδες και ότι θεραπεύθηκαν από αυτή την κρήνη. 'Αλλά, έφ' όσον αυτοί οί άνθρωποι πληρώνονται και συναντοῦν ένα έθνος άρκετά εύπιστο ως προς τὰ θαύματα, δεν πιστεύω ότι το γεγονός είναι ίκανό να πείσει τους λογικούς ανθρώπους. 'Απ' όλη την αυλή του εξαδέλφου μου του 'Εκλέκτορα μόνον ό μέγας Σταυλάρχης δοκίμασε κάποιες ευεργετικές επιδράσεις του ύδατος. Είχε μία πληγή κάτω από τον δεξιό οφθαλμό και έχασε αυτού την όραση από τη μία πλευρά έξ αιτίας μίας λεπτής επιδερμίδας που του κάλυψε το μάτι· το άλμυρό νερό αυτής της κρήνης, βρέχοντας το μάτι, διέλυσε το δέρμα, με αποτέλεσμα να μπορεί πλέον να διακρίνει τὰ άτομα κλείνοντας το άριστερό μάτι. 'Ασχέτως του ότι ό άνθρωπος όντας δυνατής κράσεως και μη τρεφόμενος σωστά, μία καθαρική άγωγή δεν μπορούσε να τον βλάψει, όπως συνέβη με πολλούς άλλους.

'Εξέτασα τὸ σύστημα κρυπτογράφησης που μου στείλατε και τὸ βρίσκω πολὺ καλὸ ἀλλὰ πολὺ μακροσκελὲς γιὰ νὰ γραφεῖ ἓνα ὀλόκληρο νόημα, καὶ ἂν γράψει κανεὶς μόνο λίγα λόγια, θὰ εἶναι ἀποκρυπτογραφήσιμα μετὸν ἀριθμὸ τῶν ψηφίων. Θὰ ἦταν καλύτερα νὰ ἐπινοήσουμε ἓναν ἀλφαριθμητικὸ κώδικα τῶν λέξεων καὶ ὕστερα νὰ διακρίνουμε μετὰ κάποιον τρόπο τοὺς ἀριθμοὺς που δηλώνουν γράμματα καὶ ἐκείνους που δηλώνουν λέξεις.

'Εδῶ ἔχω τόση λίγησχόλη γιὰ νὰ γράφω, που ἀναγκάζομαι νὰ σᾶς στείλω αὐτὸ τὸ πρόχειρο, ὅπου μπορείτε νὰ διαπιστώσετε, μετὴ διαφορὰ τῆς πέννας, πόσες φορές διακόπηκα. 'Αλλὰ προτιμῶ νὰ φρανῶ ἐνώπιόν σας μ' ὅλα μου τὰ λάθη παρὰ νὰ σᾶς δώσω λόγους νὰ πιστεύσετε ὅτι ἔχω μία κακία τόσον ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὸν χαρακτήρα μου ὅσο νὰ λησμονῶ τοὺς φίλους μου ὅταν ἀπουσιάζω, προπάντων ἓνα πρόσωπο γιὰ τὸ ὁποῖο ἡ συμπάθειά μου δὲν μπορεί νὰ πάψει δίχως νὰ μειωθεῖ καὶ ὁ ἔλλογος χαρακτήρας μου, ὅπως ἔσεῖς, Κύριε, γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ εἶμαι ὅλη τὴ ζωὴ μου

'Η πολὺ πρόθυμη νὰ σᾶς ὑπηρετήσῃ φίλη σας,

'Ελισάβετ.

Νοέμβριος 1646

Κυρία,

Ἦταν μία πολὺ μεγάλη εὐνοία ἀπὸ μέρους τῆς Ὑψηλότητάς σας ὅτι θέλησε νὰ μάθω διὰ τῶν ἐπιστολῶν της τὴν ἐπιτυχία τοῦ ταξιδιοῦ της καὶ ὅτι ἔφθασε εὐτυχῶς σ' ἓνα μέρος ὅπου, ἐφ' ὅσον ἐκτιμᾶται καὶ ἀγαπᾶται πολὺ ἀπὸ τοὺς πλησίον, χαίρει, θαρρῶ, ὅσων ἀγαθῶν μπορούμε λογικὰ νὰ προσδοκοῦμε σ' αὐτὴ τὴ ζωὴ. Διότι, ἔχοντας ἐπίγνωση τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων, θὰ γινόταν κανεὶς ὑπερβολικὰ φορτικὸς στὴν τύχη ἂν ἀνέμενε τόσες χάρες ἀπὸ δαύτην ὥστε νὰ τοῦ εἶναι ἀδύνατον, ἔστω διὰ τῆς φαντασίας, νὰ βρεῖ κανένα θέμα στενοχώριας. Ὄταν δὲν παρευρίσκονται ἀντικείμενα ποὺ προσβάλλουν τὶς αἰσθήσεις μήτε κάποια ἀδιαθεσία στὸ σῶμα ποὺ νὰ τὸ ἐνοχλεῖ, ἓνας νοῦς ποὺ ἀκολουθεῖ τὸν ἀληθῆ λόγο εὐκόλα μπορεῖ νὰ εἶναι εὐδαίμων. Καὶ πρὸς τοῦτο δὲν χρειάζεται νὰ λησμονεῖ ἢ νὰ παραμελεῖ τὰ μακρινὰ πράγματα· ἀρκεῖ νὰ πασχίξει νὰ μὴν ἔχει κανένα πάθος σχετικὸ μὲ ὅσα δύνανται νὰ τοῦ προκαλέσουν δυσαρέσκεια, κάτι ποὺ δὲν εἶναι ἀντίθετο πρὸς τὴν ἀγάπη τοῦ πλησίον (*charité*) διότι εἶναι συχνὰ εὐκολότερο νὰ βροῦμε τὴ θεραπεία τῶν δεινῶν ποὺ ἐξετάζουμε δίχως πάθος παρὰ ἐκείνων ποὺ μᾶς θλίβουν. Ὅμως, ὅπως ἡ ὑγεία τοῦ σώματος καὶ ἡ παρουσία τῶν εὐχάριστων ἀντικειμένων βοηθοῦν πολὺ τὸν νοῦ γιὰ νὰ διώξουμε ἐκτὸς τοῦ ἑαυτοῦ μας ὅλα τὰ πάθη ποὺ μετέχουν τῆς λύπης καὶ νὰ ἀνοιχθοῦμε σὲ ὅσα μετέχουν τῆς χαρᾶς, ἔτσι, ἀντιστοίχως, ὅταν ὁ νοῦς εἶναι γεμάτος χαρᾶ, τοῦτο συμβάλλει τὰ μέγιστα στὴν εὐρωστία τοῦ σώματος καὶ στὸ νὰ φαίνονται πιὸ εὐχάριστα τὰ παρόντα ἀντικείμενα.

Τολμῶ μάλιστα ἀκόμη νὰ πιστεύω ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ χαρὰ διαθέτει κάποια μυστικὴ δύναμη ποὺ τῆς καθιστᾶ τὴν Τύχη εὐνοϊκότερη. Δὲν θὰ ἦμουν διατεθειμένος νὰ γράψω κάτι τέτοιο σὲ ἀνθρώπους μὲ ἀδύναμο πνεῦμα, φοβούμενος μὴν τοὺς ὀδηγήσω πρὸς κάποια προκατάληψη· ὅμως, ἀπέναντι στὴν Ὑψηλότητά σας, ἔχω μόνο τὸν φόβο ὅτι θὰ μὲ περιγελάσει βλέποντάς με νὰ καταντῶ πολὺ εὐπιστος. Ὅμως διαθέτω ἄπειρες ἐμπειρίες καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις τὴν αὐθεντία τοῦ Σωκράτη πρὸς ἐπικύρωση τῆς γνώμης μου. Οἱ ἐμπει-

ρίες είναι ότι, όπως παρατήρησα συχνά, όσα έπραξα με χαρούμενη καρδιά και δίχως καμμίαν έσωτερική αποστροφή είχα συνήθως εύτυχή έκβαση, ως και μέχρι του σημείου ότι, στα τυχερά παιγνίδια, όπου δέν άρχει παρά μόνον ή Τύχη, τή δοκίμασα πάντοτε ευνοϊκότερη όταν είχα κατά τ' άλλα λόγους νά χαίρομαι παρά όταν είχα λόγους νά λυποῦμαι. Καί αυτό πού συνήθως ονομάζεται «δαίμων» του Σωκράτη δέν υπήρξε αναμφίβολα παρά ή συνήθειά του ν' ακολουθεῖ τις έσωτερικές κλίσεις του και ή σκέψη του ότι τά έγχειρήματά του θά επιτύχουν όταν θά έχει κάποιο μυστικό αίσθημα ευφροσύνης, και ότι, τούναντίον, θά αποτύχουν όταν θά είναι λυπημένος. Θά ήταν κανείς ώστόσο προκατειλημμένος αν πίστευε σ' αυτό όσο λέγεται ότι πίστευε ο Σωκράτης· διότι ο Πλάτων αναφέρει για λόγου του ότι ως και στο σπίτι έμενε όποτε ο δαίμονάς του δέν τόν συμβούλευε νά βγει. Όμως, σ' ό,τι άφορᾷ τις σημαντικές πράξεις τής ζωής, όταν τυγχάνουν τόσο αμφίβολες ώστε ή φρόνηση αδυνατεῖ νά διδάξει τί οφείλουμε νά πράξουμε, πιστεύω ότι είναι πολύ λογικό ν' ακολουθοῦμε τή συμβουλή του δαίμονά μας και ότι είναι οφέλιμο νά έχουμε μίαν ισχυρή πεποίθηση ότι όσα έγχειρήματά μας δέν γίνονται με αποστροφή, αλλά με τήν έλευθερία πού συνοδεύει κατά κανόνα τή χαρά, δέν θά λείψουν νά μάς πετύχουν.

Έτσι τολμῶ νά παραινέσω τήν 'Υψηλότητά σας, έφ' όσον τυγχάνει σ' έναν τόπο όπου τά παρευρισκόμενα αντικείμενα δέν τής παρέχουν παρά ίκανοποίηση, νά ευαρεστηθεῖ επίσης νά συνεισφέρει ή ίδια, επιδιώκοντας νά καταστήσει έαυτήν ευδαίμονα· τὸ μπορεί, μοῦ φαίνεται, εύκολα, καθελώνοντας τόν νοῦ της μόνο στα παρόντα πράγματα και μή σκεπτόμενη ποτέ τις υποθέσεις της παρά μόνο τήν ώρα πού ο ταχυδρόμος έτοιμάζεται ν' αναχωρήσει. Καί εκτιμῶ ως εύτύχημα τὸ γεγονός ότι τά βιβλία τής 'Υψηλότητάς σας δέν έμπόρεσαν νά τής παραδοθοῦν τόσο σύντομα όσο τά ανέμενε· διότι ή ανάγνωσή τους δέν είναι κατάλληλη τόσο στη συντήρηση τής ευφροσύνης όσο στην πρόκληση τής θλίψης, κυρίως ή ανάγνωση του βιβλίου εκείνου του Διδασκάλου τῶν 'Ηγεμόνων, τὸ όποιο, μή παραθέτοντας παρά τις δυσκολίες τής διατήρησής τους στην έξουσία και τις σκληρότητες ή προδοσίες πού τούς συμβουλεύει, έχει ως αποτέλεσμα ότι όσοι ιδιώτες τὸ διαβάζουν έχουν λόγους, όχι νά φθονοῦν, αλλά μάλλον νά οίκτειρον τή θέση τῶν 'Ηγεμόνων.

Ἡ Ὑψηλότητά σας διέγνωσε πολὺ καλὰ τὰ λάθη του, καὶ τὰ δικά μου, διότι ἀληθεύει πὼς τὸ σχέδιό του νὰ ἐγκωμιάσει τὸν Καίσαρα Βοργία τὸν ὁδήγησε στὴ θέση γενικῶν πρακτικῶν ἀρχῶν (maximes) πρὸς δικαιολόγησι ἐπιμέρους πράξεων μᾶλλον ἀσυγχώρητων· ἔκτοτε διάβασα τὶς διατριβές του γιὰ τὸν Τίτο Λίβιο³, ὅπου δὲν παρατήρησα τίποτε κακό. Καὶ ἡ κύρια ἀρχή του (précepte), πού εἶναι νὰ ἐξοντώνουμε πλήρως τοὺς ἀντιπάλους μας ἢ νὰ τοὺς κάνουμε φίλους, χωρὶς ποτὲ ν' ἀκολουθοῦμε τὴ μέση ὁδὸ, εἶναι ἀναμφίβολα πάντοτε ἡ ἀσφαλέστερη· ἀλλ' ὅταν δὲν ἔχουμε κανέναν λόγο φόβου δὲν εἶναι ἡ πλέον γενναιοφρῶν.

Ἡ Ὑψηλότητά σας διέγνωσε ἀκόμη πολὺ καλὰ τὸ μυστικὸ τῆς θαυματουργῆς κρήνης στὸ ὅτι ὑπάρχουν πολλοὶ φτωχοὶ πού δημοσιοποιοῦν τὶς ἀρετές της, οἱ ὅποιοι εἶναι ἴσως πληρωμένοι ἀπὸ ἐκείνους πού προσδοκοῦν κάποιο κέρδος ἀπ' αὐτήν. Διότι εἶναι βέβαιον ὅτι δὲν ὑπάρχει ἓνα φάρμακο γιὰ ὅλες τὶς ἀσθένειες· ἀλλά, κάποιοι ἔχοντας χρησιμοποίησι αὐτό, ἐκεῖνοι πού τοὺς βγῆκε σὲ καλὸ λένε καλὰ λόγια γι' αὐτό, καὶ δὲν γίνεται λόγος γιὰ τοὺς ἄλλους. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ἰδιότητα τοῦ καθαρτικοῦ, πού ἐνυπάρχει στὴ μία τῶν κρηνῶν, καὶ τὸ λευκὸ χροῶμα μὲ τὸ γλυκὺ καὶ τὴν ἀναψυκτικὴ ἰδιότητα τῆς ἄλλης, δίνουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ κρίνουμε ὅτι διέρχονται στρώματα Ἀντιμονίου ἢ Ὑδράργυρου, τὰ ὅποια εἶναι δύο κακὰ φάρμακα, κυρίως ὁ Ὑδράργυρος. Γι' αὐτὸ δὲν θὰ συνιστοῦσα σὲ κανέναν νὰ πιεῖ ἀπὸ αὐτές. Τὸ θειάφι καὶ ὁ σίδηρος τῶν νερῶν τῆς πόλης Σπᾶ εἶναι πολὺ λιγότερο ἐπίφοβα· καὶ ἐπειδὴ ἀμφότερα συστέλλουν τὴ σπλήνα καὶ ἐκκενώνουν τὴ μελαγχολία, τὰ ἐκτιμῶ.

Διότι ἡ Ὑψηλότητά σας θὰ μοῦ ἐπιτρέψει, τὴν παρακαλῶ, νὰ τελειώσω τὴν παρούσα ὅπως τὴν ἄρχισα καὶ νὰ τῆς εὐχηθῶ προπάντων πνευματικὴ ἱκανοποίηση καὶ χαρὰ, ὅχι μόνον ἐπειδὴ αὐτὰ εἶναι οἱ ἀναμενόμενοι καρποὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, ἀλλὰ ἐπειδὴ συχνὰ εἶναι καὶ ἓνα μέσον πρὸς ἐπαύξηση τῶν δυνατοτήτων (grâces) πού διαθέτουμε γιὰ ν' ἀποκτήσουμε αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ· καὶ μολονότι δὲν εἶμαι ἱκανὸς νὰ συμβάλω σὲ τίποτε σχετικὸ μὲ τὴν ὑπηρεσίαν σας, εἰ μὴ μόνον μὲ τὶς εὐχές μου, τολμῶ παρὰ ταῦτα νὰ σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι εἶμαι πληρέστερα ἀπὸ οἶονδήποτε ἄλλον στὸν κόσμον κ.λπ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τὸν Ἡγεμόνα (*Il Principe*) τοῦ Μακιαβέλλι (Machiavelli).
2. Ὁ Καίσαρας Βοργίας (Cesare Borgia).
3. Διατριβὲς πάνω στὴν πρώτη Δεκάδα τοῦ Τίτου Λιβίου (*Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio*), μερική μτφ. στὸ Νικολὸ Μακιαβέλλι, Ἔργα, μτφ. Τάκη [=Παναγιώτη] Κονδύλη, Κάλβος, τ. α', Ἀθήνα 1971, σσ. 283-510.